

Sp.

230. Skýrsla

[215. mál]

félagsmálaráðherra um stöðu og þróun jafnréttismála.

(Lögð fyrir Alþingi á 109. löggjafarþingi 1986.)

1. Inngangur.

Í 22. gr. laga nr. 65/1985, um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, er að finna ákvæði um skyldu félagsmálaráðherra til að leggja á tveggja ára fresti skýrslu fyrir Alþingi um stöðu og þróun á sviði jafnréttis kvenna og karla hér á landi. Þetta ákvæði er eitt af nýmælum laganna. Það er vegna þessa ákvæðis sem skýrsla sú sem hér er gefin hefur verið

tekin saman. Við gerð hennar var höfð hliðsjón af samantekt Jafnréttisráðs sem studdist við upplýsingar úr bókinni *Konur hvað nú?* sem kom út á vegum '85-nefndarinnar og Jafnréttisráðs, *Könnun á stöðu íslenskra kvenna* sem Jafnréttisráð gaf út árið 1985 og *Staðreyndir um stöðu kvenna á vinnumarkaðnum* sem framkvæmdanefnd um launamál kvenna gaf út árið 1985. Auk þess hefur verið leitað fanga í hagskýrslum Framkvæmdastofnunar, Hagstofu Íslands og Þjóðhagsstofnunar.

Skýrslunni er skipt í nokkra kafla sem fjalla um afmörkuð svið. Fyrst er gerð grein fyrir löggjöf sem snertir stöðu kynjanna, næst fjallað um menntun, atvinnumál, stjórnámál, forustu og félagsleg atriði. Einnig er gerð stutt grein fyrir afskiptum félagsmálaráðuneytisins af jafnréttismálum og starfsemi Jafnréttisráðs.

Þar sem hér er um að ræða fyrstu skýrsluna af þessu tagi er í sumum tilvikum nauðsynlegt að gera grein fyrir þróuninni á vissum sviðum undanfarið ár og jafnvel s.l. áratugi. Í framtíðinni er þó hugmyndin að gera einungis grein fyrir helstu breytingum sem orðið hafa frá því skýrsla var síðast gefin út.

2. Löggjöf.

Það er við hæfi í fyrstu skýrslunni sem Alþingi er flutt um stöðu og þróun jafnréttis kvenna og karla að rifja upp það helsta sem gerst hefur í sambandi við lagasetningu sem snertir stöðu kynjanna í þjóðfélaginu s.l. áratugi.

Fyrstu heildarlögin um launajöfnuð kvenna og karla voru sett árið 1961. Þar var kveðið á um að laun kvenna í ákveðnum starfsstéttum skyldu hækka til jafns við laun karla á sex árum. Árið 1973 voru samþykkt lög um jafnlaunaráð. Þar voru tvær meginreglur lögfestar: Um jöfn laun karla og kvenna fyrir jafnverðmæt störf og um að atvinnurekanda væri óheimilt að mismuna starfsfólki eftir kynferði. Þessi lög voru undanfari laga nr. 78/1976, um jafnrétti kvenna og karla. Í þessu sambandi má minna á að Alþingi hefur heimilað ríkisstjórninni að fullgilda ýmsar samþykktir sem snerta jafna stöðu kynjanna, svo sem mannréttindasáttmála Evrópu frá 1950, samþykktir Alþjóðavinnuálagastofnunarinnar (ILO) nr. 100, um jöfn laun karla og kvenna fyrir jafnverðmæt störf, og nr. 111, um misrétti með tilliti til atvinnu og starfs. Loks er að nefna samning Sameinuðu þjóðanna frá 1979 um afnám allrar mismununar gagnvart konum sem Ísland fullgilti árið 1985 og nánar segir frá í 7. kafla.

Árið 1985 voru þáttaskil í sambandi við löggjöf á sviði jafnréttismála. Alþingi samþykkti ný lög um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla. Í nýju lögnum er að finna mörg nýmæli frá eldri löggjöf.

Sem dæmi má benda á ákvæði 1. gr. Í eldri löggjöf var talað um að tilgangur laganna væri að stuðla að jafnrétti og jafnri stöðu kvenna og karla. Í lögum nr. 65/1985 er komist skýrara að orði og talað um að tilgangur laganna sé að koma á jafnrétti og jafnri stöðu kvenna og karla á öllum sviðum. Lögin fela í sér breytingu hvað varðar skipun Jafnréttisráðs. Samkvæmt 13. gr. er gert ráð fyrir að félagasamtök sem hafa jafnréttisbaráttu á dagskrá tilnefni fulltrúa í ráðið auk þeirra aðila sem áttu fulltrúa í Jafnréttisráði samkvæmt eldri lögum. Þessi breyting ætti að tryggja að í ráðinu sitji ævinlega fulltrúar sem hafa sérstakan áhuga á að vinna farsælega að þessum málum.

Einnig má benda á að skv. 15. gr. er gert ráð fyrir að á vegum sveitarfélaga séu starfandi jafnréttisnefndir þótt það sé ekki gert að skyldu. Í 12. gr. er því beint til ríkis, sveitarfélaga og félagasamtaka að þau hafi sem jafnasta tölu kynjanna í stjórnnum, nefndum og ráðum sem starfa á vegum þessara aðila.

Í 8. gr. laga nr. 78/1976, um jafnrétti kvenna og karla, var kveðið á um það að auglýsendum sé óheimilt að birta nokkrar þær auglýsingar sem í orðum eða myndum geta orðið öðru kyninu til minnkunar eða lítilsvirðingar. Galli þessa ákvæðis var sá að það kom ekki skýrt fram hvern megi leiða til ábyrgðar fyrir brot á ákvæðinu. Úr þessu er bætt í 11. gr.

núgildandi laga, en þar er tekið fram að auglýsendur og þeir sem hanni og birti auglýsinguna séu ábyrgir fyrir brotinu.

Þá er að finna í 3. gr. laganna ákvæði um að það teljist ekki ganga gegn lögnum að grípa til sérstakra tímabundinna aðgerða sem ætlaðar eru til að bæta stöðu kvenna til að koma á jafnrétti og jafnri stöðu kynjanna.

Benda má á fleiri atriði. Til dæmis eru verkefni Jafnréttisráðs aukin frá því sem áður var. Þannig skal ráðið móta framkvæmdaáætlun til fjögurra ára í senn og leggja fyrir félagsmálaráðherra og skal þar kveðið á um aðgerðir til að koma á jafnrétti kynjanna. Félagsmálaráðherra skal síðan hafa hliðsjón af þessari áætlun er hann leggur framkvæmdaáætlun um jafnréttismál fyrir ríkisstjórn og Alþingi. Á þennan hátt leggja nýju lögin ríkari ábyrgð á herðar stjórnvöldum en áður hvað varðar jafnrétti kynjanna.

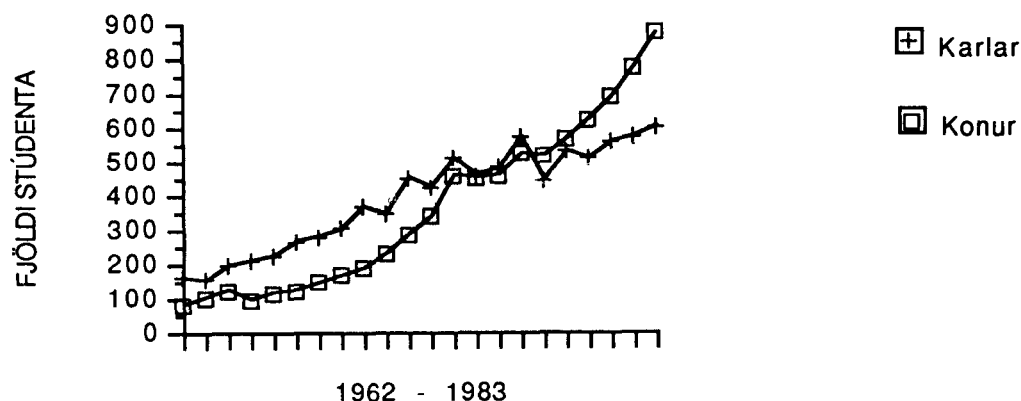
3. Menntun.

Niðurstöður rannsókna sem gerðar hafa verið á undanförunum árum sýna að mikill munur er á menntun kvenna og karla á Íslandi. Í jafnréttiskönnun sem gerð var í Reykjavík árin 1980–81 kom fram að 64% kvennanna áttu að haki skólagöngu undir 10 árum, en einungis 28% karlanna. Í könnun Jafnréttisráðs á stöðu kvenna árið 1984, sem var borin saman við könnun kvennaársnefndar árið 1976, kom m.a. í ljós greinilegur munur á skólagöngu kynjanna en helstu breytingar milli þessara ára liggja í aukinni menntun kvenna á háskólastigi.

Meiri hluti þeirra sem skráðir eru í almennt nám á framhaldsskólastigi eru konur en í sérhæfðu námi á framhaldsskólastigi eru karlar í meiri hluta. Á undanförunum árum hafa þannig hlutfallslega fleiri konur en karlar útskrifast úr menntaskólum.

Hagskýrslur gefa sterklega til kynna að munur á menntun karla og kvenna fari hraðminnkandi hérlendis. Benda má á að árið 1944 útskrifuðust alls 114 stúdentar, 90 karlar og 24 konur. Í hlutfalli við tölu tvítugra voru karlarnir 7,5% en konur 2,1%. Tveimur áratugum seinna útskrifuðust samtals 333 stúdentar, 201 karl og 132 konur. Í hlutfalli við tölu tvítugra voru karlarnir 12,7% og konurnar 9,0%. Skólaárið 1983/1984 brautskráðust samtals 1591 stúdent, 634 karlar og 957 konur. Í hlutfalli við tölu tvítugra voru karlar 27,9% og konurnar 41,3%.

Tafla 1. Fjöldi stúdenta eftir kynjum árin 1962–1983.

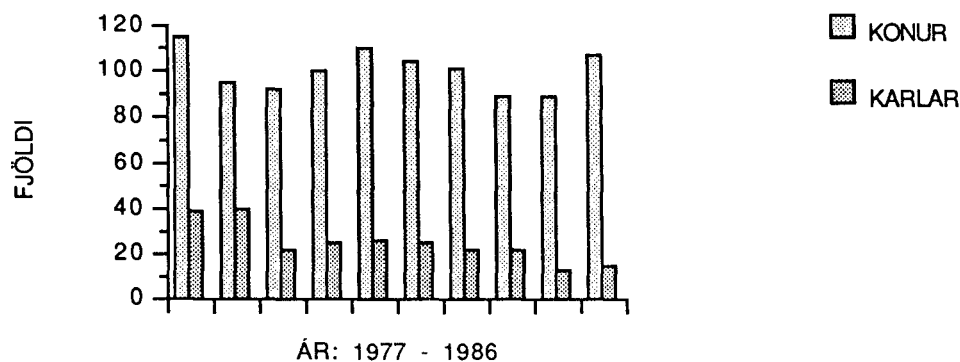

(Heimildir: Tölfræðihandbók 1984. Hagtíðindi nr. 4 1985.)

Sama þróun á sér stað hvað varðar innritun í Háskóla Íslands og lokapróf frá þeim skóla. Sem dæmi má benda á að árið 1974 luku samtals 169 lokaprófi frá Háskóla Íslands, 131 karl og 38 konur. Skólaárið 1982 luku samtals 391 lokaprófi frá HÍ, 251 karl og 140 konur. Síðast liðið skólaár 1985/1986 luku samtals 537 lokaprófi frá Háskólanum, 311 karlar og 211 konur. Þessar tölur bera með sér að konum með háskólapróf hefur fjölgað verulega á síðustu árum og nálgast þær óðfluga það mark að vera helmingur þeirra sem ljúka lokaprófi frá HÍ. Þótt þessi gleðilega þróun hafi átt sér stað í Háskólanum þegar á heildina er litið segir hún ekki alla söguna um þróun jafnréttismála í einstökum deildum eða námsbrautum. Á síðustu árum hefur stór hluti kvenna útskrifast frá nýjum námsbrautum, t.d. námsbraut í hjúkrunarfræðum, sjúkráþjálfun og félagsráðgjöf, svo dæmi séu nefnd. Þessar námsbrautir virðast því vera „kvennanámsbrautir“ og leiða til starfa í „kvennastarfgreinum“.

Skipting nemenda Kennaraháskóla Íslands eftir kynjum undanfarin 10 ár hefur verið mjög ójöfn. Árið 1977 hófu 39 karlar nám við skólann. Konurnar voru 115. Fimm árum síðar höfðu hlutföll kynjanna lítið breyst. Karlar á fyrsta ári voru 25 og konurnar 104. Árið 1986 eru karlar á fyrsta ári 15 en konurnar 107. Þessar tölur úr Kennaraháskólanum staðfesta þá þróun sem átt hefur sér stað undanfarna áratugi að kennarastarfið er að verða eingöngu „kvennastarf“. Það þarf ekki að taka fram að með tilliti til jafnréttis kynjanna er þessi þróun óæskileg og brýnt að leita leiða til að breyta henni.

Tafla 2. Nemendur á 1. ári í Kennaraháskóla Íslands árin 1977–1986, skipt eftir kynjum.

(Heimild: Kennaraháskóli Íslands.)

Á öðrum menntasviðum hafa konur sótt fram. Til dæmis ef litið er til sérnáms á framhaldsskólastigi kemur í ljós að árið 1966 stunduðu 3834 slíkt nám, 2787 karlar og 1047 konur. Árið 1981 er heildarfjöldinn 8175, 4810 karlar og 3365 konur.

Heildartala þeirra kvenna sem stunda iðn- og tækninám hefur einnig aukist. Ef litið er til þeirra námsgreina á sviði iðn- og tæknimenntunar sem konur leggja stund á blasir við mynd hins kynskipta vinnumarkaðar. Í Tækniskóla Íslands heyrir það til undantekninga ef konur leggja stund á aðrar námsgreinar en meinatækninám. Sömu sögu er að segja af iðnskólanámi. Það heyrir til undantekninga ef konur sækja inn í aðrar deildir en þær sem kenna iðngreinar sem leiða til hefðbundinna „kvennastarfa“ á vinnumarkaðinum. Þeir aðilar sem haft hefur verið samband við vegna samningu þessarar skýrslu telja að á undanföllum árum hafi orðið lítil breyting hér á. Skýringarnar á því hvers vegna erfitt hefur reynst að breyta þessu munstri eru margar. Vafalaust felst ein af þeim veigameiri í ríkjandi hefðum í þjóðfélaginu. Einnig er starfsfræðsla í grunnskólum takmörkuð og að margra áliti ómarkviss að því er varðar að jafna stöðu kynjanna. Þá hefur verið bent á að aðstæður á

vinnustöðum, einkum verkstæðum í málmíðnaði, sé þröskuldur sem konum reynist erfitt að stíga yfir. Tækni til að flytja til þunga hluti sé ákaflega frumstæð og því reyni enn mikið á líkamsburði starfsmanna. Enn fremur verki annar aðbúnaður starfsmanna og umgengni letjandi á konur hvað snertir vinnu í hefðbundnum karlaíðngreinum.

Þessi mynd úr iðnaðinum er síður en svo einsdæmi fyrir Ísland. Það sama er uppi á teningnum í öðrum löndum sem eru skyld Íslendingum í menningarlegu tilliti, t.d. Norðurlöndunum. Í því skyni að leita leiða til að breyta hefðbundnu starfsvali kvenna samþykktu jafnréttisráðherrar Norðurlanda að stofnað yrði til norræns samstarfsverkefnis á þessu sviði. Verkefnið gengur undir nafninu „Brjótum múrana“ eða „BRYT“ (Program for at nedbrytte det kønsopdelte arbejdsmarkedet). Vinna við það hófst í desember 1985 og verður gerð nánari grein fyrir því síðar í þessari skýrslu.

Í þessu sambandi er rétt að geta þess að haustið 1983 skipaði félagsmálaráðherra, Alexander Stefánsson, nefnd fulltrúa aðila vinnumarkaðarins til að kanna áhrif nýrrar tækni á vinnumarkaðinn. Nefndin tók til sérstakrar umfjöllunar áhrif nýrrar tækni á stöðu kvenna í atvinnulífinu í næstu framtíð. Í áliti nefndarinnar er meðal annars talin sérstök ástæða til að hyggja að stöðu kvenna. Þær gegni í ríkari mæli en karlar einhæfum störfum sem líklegt sé að leggist af eða breytist. Til að bæta stöðu kvenna þurfi að stuðla að því að atvinnuþátttaka þeirra verði fjölþættari og hvetja konur til að haga menntun sinni í samræmi við það.

Enn fremur segir í skýrslunni að mikilvægt sé að möguleikar nýrrar tækni verði nýttir til þess að gera vinnutíma sveigjanlegri, þannig að foreldrar eigi þess kostna að skipta með sér tekjuöflun og umönnun barna, eftir því sem best hentar hverju sinni. Einnig vekur nefndin athygli á því forskoti á vinnumarkaði sem karlmenn fá við brotthvarf kvenna af vinnumarkaðinum vegna meðgöngu og barnauppeldis á árum sem karlmenn fá tíðum mikilvæga þjálfun á vinnustað. Þessu vandamáli megi meðal annars mæta með því að tryggja örugga uppeldisaðstöðu barna og jafna þátttöku foreldra í því starfi.

Skólaganga kvenna er að lengjast en námsval kvenna hefur mjög lítið breyst, þ.e. þær sækja mestmegnis í almennt nám og styttra en karlar. Námsval kvenna er einnig nokkuð einhæft með tilliti til atvinnumöguleika og launa og því þarf að breyta í framtíðinni. Norrænt samstarfsverkefni „Brjótum múrana“ eða „BRYT“, sem miðar að fjölþættari náms- og atvinnuþátttöku kvenna og framkvæmt er á Akureyri, er hið fyrsta sinnar tegundar héraendis og mikilvægt sem fyrirmynd. Nánari grein verður gerð fyrir þessu verkefni í 7. kafla í skýrslunni.

4. Atvinnumál.

Heildaratvinnuþátttaka kvenna á vinnumarkaði hefur á undanförunum tveimur áratugum farið hraðvaxandi. Árið 1960 fengu 31,4% kvenna á aldrinum 20–60 ára einhverjar launatekjur. Hlutfall karla á sama aldri var 94,7%. Árið 1984 er hlutfall kvenna á þessum aldri komið upp í 77,7% en hlutfall karla var 90,1%. Af þessum tölum er ekki hægt að draga neinar ályktanir um heildarvinnutekjur kvenna né starfstíma á vinnumarkaðinum. Engu að síður gefa þær til kynna að konum úti á hinum almenna vinnumarkaði hafi fjölgað mjög mikið. Ef lítið er á tiltækar tölur um atvinnuþátttöku skipt eftir starfshlutfalli kemur í ljós að árið 1983 voru 17,2% giftra kvenna í fjórðungsstarfi, 22,9% í hálf dagsstarfi, 20,5% í ¾ úr fullu starfi og 39,4% í fullu starfi. Atvinnuþátttaka giftra karla árið 1983 var: 4,2% voru í fjórðungsstarfi, 4,1% voru í hálfu starfi, 5,9% í ¾ úr fullu starfi og 85,8% í fullu starfi. Þessar upplýsingar eru unnar eftir skráningu atvinnurekenda á launamiðum til skatts og er ástæða til að ætla að uppgjör atvinnurekenda séu ónákvæm einkum þannig að þeir skrifi 52 vikur þótt um hlutastarf hafi verið að ræða.

Kjararannsóknanevnd gerir að staðaldri kannanir á vinnutíma verkafólks og reiknar fjölda unninna stunda miðað við heilsdagsstörf. Árið 1974 fengu karlmenn í heilsdagsverkamannavinnu að meðaltali greitt fyrir 54,5 klst. á viku. Konur fengu greitt fyrir 43,5 klst. Árið 1984 fengu karlmenn greitt fyrir 51,2 klst. en verkakonur 45 klst.

Eitt af því sem mikið hefur verið til umræðu í Þjóðfélaginu er launamunur kynjanna. Allt frá árinu 1961 þegar lög um launajöfnuð karla og kvenna voru sett hefur verið unnið að því að jafna laun kynjanna. Sérstakir launataxtar fyrir konur heyra sem betur fer sögunni til. Hins vegar er ljóst að ekki hefur tekist að koma að fullu á launajöfnuði kynjanna. Á þessu sviði hafa verið gerðar afmarkaðar rannsóknir sem fela í sér vísbendingu um verulegan mun á tekjum kynjanna. Brýna nauðsyn ber til að gera sem fyrst heildarúttekt á stöðu þessara mála. Rétt er að geta þess að forsætisráðherra fól Þjóðhagsstofnun árið 1985 að framkvæma slíka úttekt. Því miður liggur niðurstaða hennar enn ekki fyrir. Ýmsir örðugleikar eru á slíkum samanburði, t.d. hvernig meta skuli vinnutíma, ábyrgð o.fl. þess háttar. Í könnun sem kvennaársnefnd framkvæmdi 1976 kom fram að meðallaun kvenna reyndust vera 78,2% af meðallaunum karla á unna klst. Í þessu sambandi er rétt að geta þess að ársverk segir ekkert til um lengd vinnuviku fram yfir dagvinnu. Eins og áður var komið fram er vinnuvika karla á vinnumarkaði að meðaltali lengri en kvenna. Flestir sem hafa athugað þessi mál eru sammála um að þetta skýri ekki að öllu leyti þann mun sem er á launum karla og kvenna. Í könnunum hefur komið fram mikill launamunur milli kvenna og karla. Launamunur getur stafað af ýmsu svo sem menntun, vinnutíma, starfsaldri o.fl., en ekki virðist hægt að skýra launamun kynjanna eingöngu á þann veg.

Ljóst er að hlutfallið á milli launa kvenna og karla hefur nær ekkert breyst á undanförunum árum og sýna kannanir að lítill munur virðist vera á stéttum hvað þetta varðar. Sem dæmi má nefna að verkakonur höfðu 13% lægra dagvinnutímakaup en karlar árið 1983. Á sama ári voru háskólamenntaðar konur í níu BHM félögum með 17–32% lægri heildarlaun en karlar í starfi hjá hinu opinbera. Samkvæmt skattframtölum fyrir árið 1983 voru meðaltekjur kvenna 64,9% af meðaltekjum karla á ársverk. Meðallaun kvenna í bönkum voru árið 1984 75,1% af launum karla. Þetta eru einungis nokkur dæmi.

Meiri hluti kvenna starfar í ófaglærðum þjónustustörfum eða almennum skrifstofustörfum. Þær eru fáar í ábyrgðarstöðum sem veita framavonir. Kannanir sýna enn fremur að verkaskipting á heimilum hefur lítið sem ekkert breyst, vinnuálag þar er mest hjá konum. Þessar niðurstöður segja að tvöfalt vinnuálag sé hlutskipti æ fleiri kvenna.

Þátttaka kvenna í atvinnulífinu þarf að verða fjölbreyttari samhliða endurnýjuðu mati á hefðbundnum störfum kvenna. Norræna samstarfsverkefnið á sviði jafnréttismála sem áður er vikið að hefur þetta m.a. að markmiði.

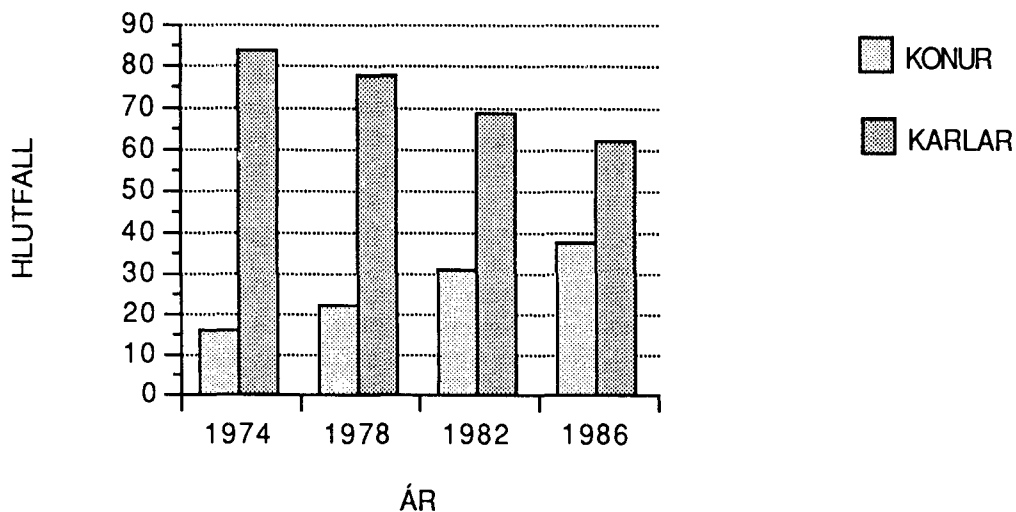
5. Stjórnmal og forusta.

Á stjórnmalasviðinu hefur þó nokkuð áunnist. Árið 1980 var Vigdís Finnbogadóttir kosin forseti Íslands sem væntanlega hefur breytt ímynd þjóðarleiðtoga í augum uppvaxandi kynslóða.

Hlutfall kvenna á Alþingi og í sveitarstjórnnum hefur breyst á s.l. árum. Samanburður á hlutfallstölum eftir alþingiskosningar árin 1979 og 1983 sýna að hlutur kvenna hefur aukist úr 5% í 15%.

Hlutfall kvenna af heildarfjölda frambjóðenda í hlutbundnum sveitarstjórnarkosningum hefur farið stighækkandi frá árinu 1974. Þær voru það ár 16% af frambjóðendum. Samkvæmt nýjum bráðabirgðatölum voru þær 38% af frambjóðendum fyrir sveitarstjórnarkosningarnar 1986.

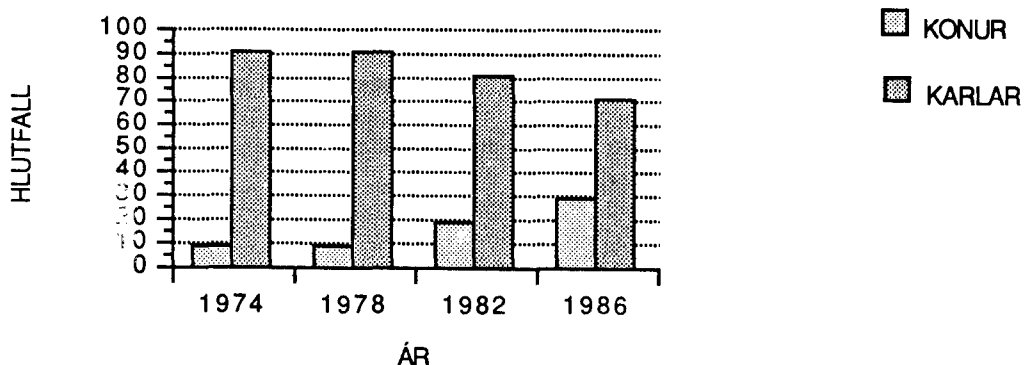
Tafla 3. Frambjóðendur í hlutbundnum kosningum til sveitarstjórna. Hlutfallsleg skipting eftir kyni.

(Heimildir: Hagtíðindi nr. 3 1975, nr.1 1979, nr. 11 1982. Félagsmálaráðuneytið.)

Hlutfall kvenna af kjörnum fulltrúum í kaupstöðum og kaupúnahreppum hefur einnig hækkað frá árinu 1974. Það ár voru þær 8,9% af kjörnum fulltrúum í kaupstöðum. Eftir sveitarstjórnarkosningarnar árið 1986 er hlutfall þeirra 28,8%. Sama þróun hefur átt sér stað í kaupúnahreppunum. Árið 1974 voru konur 5% af kjörnum fulltrúum. Eftir sveitarstjórnarkosningarnar 1986 er hlutfallið 24,2%.

Tafla 4. Kjörnir fulltrúar í kaupstöðum. Hlutfallsleg skipting eftir kyni.

(Heimildir: Handbækur sveitarstjórna nr. 14, 15 og 18. Hagtíðindi nr. 11 1982. Félagsmálaráðuneytið.)

Í sveitarstjórnarkosningum árið 1982 og alþingiskosningum árið 1983 komu fram sérframboð kvenna sem virðast hafa haft áhrif á alla flokka að fjölga konum á framboðslistum sínum.

Þrátt fyrir meiri áhrif kvenna á Alþingi og í sveitarstjórnnum er enn langt í land að konur hafi eðlileg áhrif á opinberar ákvarðanir í landinu. Reynslan sýnir að prófkjör stjórnmálaflokka hafa ekki megnað að auka að neinu marki hlutdeild kvenna í stjórn þjóðfélagsins.

Varðandi önnur forustustörf má nefna að konur í Stjórnarráði Íslands voru árið 1976 43% starfsmanna en árið 1984 hafði þeim fjölgað í 53%. Konum sem gegna ábyrgðarstörfum í Stjórnarráðinu hefur fjölgað. Nýlega var kona skipuð hæstaréttardómari.

Á hinum almenna vinnumarkaði er nánast sömu sögu að segja en erfiðara er að fá um það upplýsingar. Sem dæmi má nefna að konur veittu fyrirtækjum í Félagi íslenskra iðnrekenda forstöðu í 5% tilvika árið 1985. Í Háskóla Íslands eru prófessorar 82, þar af 2 konur.

Í nefndum, stjórnnum og ráðum á vegum ríkisins voru konur árið 1983 u.þ.b. 9%. Í 12. gr. laga nr. 65/1985, um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, segir: „Leitast skal við að hafa sem jafnasta tölu kynjanna í stjórnnum, nefndnum og ráðum á vegum ríkis, sveitarfélaga og félagasamtaka þar sem því verður við komið.“ Hér er augljóslega áttak þörf. Konur eru fjölmennastar í nefndum á vegum heilbrigðis- og tryggingamálaráðuneytisins, félagsmálaráðuneytisins og menntamálaráðuneytisins. Í nefndum á vegum annarra ráðuneyta er að finna mjög fáar konur.

Í hagsmunasamtökum hefur konum í stjórnnum og öðrum ábyrgðarstöðum fjölgað til muna en hlutfall þeirra er engan veginn í samræmi við heildarhlutfall þeirra innan samtakanna. Sem dæmi má nefna að í BSRB voru konur um 61% félagsmanna um áramótin 1983–84 en í stjórn samtakanna árið 1982 voru konur einungis 36% stjórnarmanna.

6. Félagsleg atriði.

Á s.l. áratugi hefur þjóðfélag það sem við búum í breyst til muna. Helsta breytingin er fólgin í aukinni menntun og atvinnuþátttöku kvenna, samfara tæknivæðingu og ýmiss konar sérhæfingu. Þjóðfélagið verður að laga sig að breyttum aðstæðum.

Hin mikla atvinnuþátttaka kvenna hefur gert það að verkum að börn þurfa gæslu utan heimilis. Uppbygging dagvistarstofnana hefur verið hægari en þörfin gefur tilefni til og mörg sveitarfélög eiga langt í land með að anna eftirspurn. Enn er rými á leikskóla algengast. Í stærstu sveitarfélögunum geta einungis forgangshópar, þ.e. einstæðir foreldrar og námsmenn, komið börnum sínum í heilsdagsvist á dagvistarheimilum. Ástæða er til að ætla að skortur á heilsdagsvist sé ein af ástæðum þess hversu algeng hlutastörf eru meðal giftra kvenna, sem svo aftur háir þeim við stöðuveitingar.

Brýna nauðsyn ber til að komið verði á samfelldum skóladegi í grunnskólum landsins með skólamáltíðum og aðstöðu til heimanáms innan veggja skólans. Útvinna beggja foreldra er staðreynd og því mikilvægt að litið verði á grunnskóla landsins sem eðlilegan starfs- og leikvettvang barna yfir daginn með nauðsyulegri gæslu. Menntamálaráðherra skipaði 12. júlí 1983 vinnuhóp til að athuga „tengsl fjölskyldu og skóla og gera tillögur um hvernig bæta megi þau tengsl“. Hópnun var falið að athuga hvernig samræma mætti betur vinnutíma foreldra og skólabarna og skynsamlegt fyrirkomulag nestismála. Vinnuhópurinn hefur skilað tveimur álitum. Menntamálaráðuneytið gaf álitin út, það fyrri í október 1984 og það síðara í janúar 1986. Meginniðurstaða hópsins er sú að stefnt skuli að samfelldri viðveru nemenda í grunnskólum.

Fæðingum hefur fækkað mjög mikið. Á árunum 1966–70 gat hver kona búist við að fæða á ævi sinni 3,137 lifandi börn. Árið 1983 hafði talan lækkað í 2,243 börn og 1985 í 1,933 börn. Eftir tvo til þrjú áratugi mun minnkuð fæðingartíðni valda fækkun í árgöngum fólks á barneignaldri, 20–30 ára, en samtímis mun fjöldi roskins og aldraðs fólks fara hlutfallslega vaxandi og þar af leiðandi einnig tala þeirra sem deyja á ári hverju. Það gefur auga leið að þessi þróun hefur margvísleg áhrif á þjóðfélagið, til dæmis á stöðu lífeyrissjóða. Augljóslega helst þessi þróun í hendur við skilyrði kvenna til að fæða börn, þegar þær eru auk þess virkir þátttakendur á vinnumarkaði. Þriggja mánaða fæðingarorlof er allt of stuttur tími fyrir foreldra með nýfætt barn. Sveigjanlegur vinnutími er auk þess æskilegur í þessu sambandi. Ákvæði laga um fæðingarorlof eru nú til endurskoðunar.

7. Félagsmálaráðuneytið og jafnréttismál.

Á undanförunum þremur árum hefur átt sér stað endurskipulagning á starfsemi félagsmálaráðuneytisins. Þótt fjölgun verkefna og þröngur húsakostur fram til þessa hafi hamlað endurskipulagningu hefur ýmislegt áunnist. Reynt hefur verið að koma samskiptum ráðuneytisins við stofnanir sem undir það heyra í fastari skorður. Einnig er verið að koma á betra skipulagi á samskipti ráðuneytisins við aðra innlenda og erlenda aðila. Meðal þeirra málaflokka sem lögð hefur verið sérstök áhersla á eru jafnréttismálin. Af hálfu ráðuneytisins er reynt að fylgjast betur með þróuninni á þessu sviði en áður var. Þess má geta að ráðuneytið átti frumkvæði að því að nú eru haldnir reglulegir samráðsfundir með fulltrúum Jafnréttisráðs. Gert er ráð fyrir að halda a.m.k. tvo til þrjá reglulega samráðsfundi þessara aðila á hverju ári. Hugmyndin er að skiptast á skoðunum og upplýsingum um það helsta sem er að gerast í jafnréttismálum heima og heiman. Nú þegar hafa verið haldnir tveir slíkir fundir. Þetta fyrirkomulag hefur mælst vel fyrir og verður því vonandi haldið í framtíðinni.

Á undanförunum árum hafa stjórnvöld með ýmsum hætti reynt að greiða fyrir þátttöku Íslendinga í erlendu samstarfi á sviði jafnréttismála. Skoðanaskipti við erlenda aðila leiða til víðsýni og vekja athygli á fleiri leiðum að settu marki. Mikilvægast í þessu sambandi er án efa þátttaka í kvennaráðstefnum Sameinuðu þjóðanna. Fyrsta ráðstefnan var haldin í Mexíkóborg árið 1975. Þangað fór þriggja manna sendinefnd frá Íslandi. Á ráðstefnunni var samin yfirlýsing um jafnrétti kvenna og karla og samþykkt ítarleg framkvæmdaáætlun á öllum sviðum. Áætlunin var lögð fyrir allsherjarþing S.þ. sama ár og þar var samþykkt að áratugurinn 1976–85 skyldi helgaður sömu markmiðum og kvennaárið. Til að fylgjast með framvindu framkvæmdaáætlunarinnar var ákveðið að halda aðra alþjóðlega kvennaráðstefnu í Kaupmannahöfn árið 1980 þegar áratugurinn væri hálfnaður. Þriðja ráðstefnan var haldin undir lok kvennaáratugarins í Nairobi í Kenýa dagana 14–26. júlí 1985. Meginverkefni ráðstefnunnar var að gera áætlun um framhald þeirra verkefna sem hafist var handa um á kvennaárinu. Ráðstefnan afgreiddi viðamikla framkvæmdaáætlun í 373 greinum sem gilda skal til aldamóta. Samþykkt var að halda aftur ráðstefnu um stöðu kvenna að 15 árum liðnum á árinu 2000. Sendinefnd Íslands skipuðu Sigríður Snævarr, formaður, Esther Guðmundsdóttir, Gerður Steinþórsdóttir, Guðríður Þorsteinsdóttir og María Pétursdóttir. Félagsmálaráðuneytið stóð straum af kostnaði fjögurra fulltrúa af fimm.

Félagsmálaráðuneytið hefur átt aðild að fleiri þáttum á vettvangi Sameinuðu þjóðanna sem snerta jafnréttismál. Benda má á fullgildingu Íslands í júní 1985 á sáttmála Sameinuðu þjóðanna um afnám allrar mismununar gagnvart konum. Í honum eru ákvæði sem skylda stjórnvöld til að koma á jafnri stöðu kynjanna í reynd. Þar er einnig að finna ákvæði sem heimila sérstakar tímabundnar aðgerðir til að bæta stöðu kvenna. Ráðuneytið átti einnig aðild að samþykkt sérstakrar ályktunar Alþjóðavinnuálastofnunarinnar (ILO) um jafnréttismál sem tekin var til afgreiðslu á 71. alþjóðavinnuálaþinginu í Genf í júní í fyrra. Gerð er grein fyrir ályktuninni í skýrslu félagsmálaráðherra um vinnuálaþingið sem lögð var fram á Alþingi í mars 1986.

Hinn 4. mars 1986 var haldinn fyrsti fundur evrópskra jafnréttisráðherra. Evrópuráðið var fundarboðandi og var fundurinn haldinn í húsakynnum ráðsins í Strasbourg. Viðfangsefni fundarins var aukin hlutdeild kvenna í stjórnámálum og ákvarðanatöku í þjóðfélaginu. Félagsmálaráðherra, Alexander Stefánsson, sat þennan fund fyrir hönd Íslands. Auk hans sat Gylfi Kristinsson, deildarstjóri í félagsmálaráðuneytinu, fundinn. Fulltrúar frá öllum aðildarríkjum Evrópuráðsins tóku þátt í ráðherrafundinum. Auk þeirra sátu fundinn fulltrúar frá Finnlandi, Kanada, Júgóslavíu og nokkrum alþjóðastofnunum, samtals 105 fulltrúar. Fundinum lauk með ítarlegri ályktunartillögu. Í henni lýsa jafnréttisráðherrarnir yfir þeirri skoðun sinni að virk þátttaka kvenna og karla í stjórnámálum sé mikilvægt skilyrði fyrir þróun og framgang jafnréttis. Ráðherrarnir hvetja aðildarríki Evrópuráðsins til að

beita sér fyrir aðgerðum á öllum sviðum þjóðlífsins sem stuðli að jafnrétti kynjanna og þá sérstaklega þeim sem hafa að markmiði að auka hlutdeild kvenna í stjórnámálum og annarri ákvarðanatöku í þjóðfélaginu. Samkvæmt tillögnum er einnig lagt fyrir Evrópuráðið að stofna til funda og styðja rannsóknarverkefni sem séu liður í framkvæmd ofangreindrar stefnu á starfstímabili ráðsins 1987–91.

Á yfirstandandi kjörtímabili hefur af hálfu félagsmálaráðuneytisins verið lögð aukin áhersla á samstarf við hinar Norðurlandapjóðirnar á sviði jafnréttismála. Sóttir hafa verið fundir norrænna jafnréttisráðherra og fundir sem norræna embættismannanefndin sem fjallar um jafnréttismál hefur gengist fyrir. Einn af merkari áföngum þessa samstarfs er norrænt samstarfsverkefni sem hefur að markmiði að stuðla að fjölbreyttari atvinnuþátttöku kvenna og hamla gegn þeirri þróun að störf skiptist í kvenna- og karlastörf og nefnist „Brjótum múrana“ eða „BRYT“. Um er að ræða þriggja ára verkefni og er það framkvæmt samtímis í einu sveitarfélagi í Danmörku, Finnlandi, Íslandi, Noregi og Svíþjóð. Á Íslandi hefur Akureyri orðið fyrir valinu. Norræna ráðherranefndin greiðir stærsta hluta kostnaðarins við framkvæmd þess, þar með talin laun verkefnisstjóra í hálfu starfi. Íslenskur verkefnisstjóri var ráðinn frá og með 1. desember 1985 til að sjá um framkvæmdir og athuganir hér á landi. Fyrir valinu varð Valgerður H. Bjarnadóttir sem þegar hefur sýnt mikinn dugnað í starfinu. Rétt er að geta þess að bæjarstjórn Akureyrar hefur með ýmsum hætti lagt þessu máli lið, m.a. séð verkefnisstjóranum fyrir vinnuástöðu og veitt annan beinan og óbeinan stuðning. Ráðuneytið hefur skipað sérstaka ráðgjafanefnd verkefnisstjóranum til aðstoðar. Ráðgjafanefndin gegnir einnig því hlutverki að skapa tengsl milli verkefnisstjórans og þeirra aðila sem samkvæmt edli málsins tengjast framkvæmd verkefnisins. Formaður ráðgjafanefndarinnar er Ólöf Pétursdóttir, formaður Jafnréttisráðs. Auk hennar eiga sæti í ráðgjafanefndinni fulltrúar frá félagsmálaráðuneytinu, menntamálaráðuneytinu, Akureyrarbæ og aðilum vinnumarkaðarins. Einnig situr Elín Pálsdóttir Flygenring í nefndinni en hún á sæti í norrænu jafnréttisnefndinni sem hefur yfirumsjón með framkvæmd verkefnisins í öllum löndunum. Þess skal getið að frá og með 1. júní greiðir félagsmálaráðuneytið helming af launum verkefnisstjórans. Hann er því nú í fullu starfi.

8. Starfsemi Jafnréttisráðs.

Jafnréttisráð það sem nú situr var skipað í desember 1985. Samkvæmt 13. gr. laga nr. 65/1985 er ráðið skipað sjö mönnum til tveggja ára í senn og jafnmörgum til vara.

Í Jafnréttisráði sitja:

Ólöf Pétursdóttir héraðsdómari, formaður ráðsins, skipuð af Hæstarétti Íslands. Varamaður: Guðjón Steingrímsson hæstaréttarlögmaður.

Gerður Steinþórsdóttir cand. mag., varaformaður ráðsins, skipuð af félagsmálaráðherra. Varamaður: Ingibjörg Pálmadóttir hjúkrunarfræðingur.

Kristján Þorbergsson lögfræðingur, skipaður af Vinnuveitendasambandi Íslands. Varamaður: Guðrún Lárusdóttir útgerðarmaður.

Lára V. Júlíusdóttir lögfræðingur, skipuð af Alþýðusambandi Íslands. Varamaður: Jóhannes Siggeirsson framkvæmdastjóri.

Sigurveig Sigurðardóttir hjúkrunarfræðingur, skipuð af Bandalagi starfsmanna ríkis og bæja. Varamaður: Guðrún Árnadóttir framkvæmdastjóri.

Esther Guðmundsdóttir þjóðfélagsfræðingur, skipuð af Kvenréttindafélagi Íslands. Varamaður: Arndís Steinþórsdóttir deildarstjóri.

Ingibjörg Magnúsdóttir húsmóðir, skipuð af Kvenfélagasambandi Íslands. Varamaður: Magdalena Ingimundardóttir gjaldkeri.

Helstu verkefni Jafnréttisráðs.

Með setningu laga nr. 65/1985, um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla, voru verkefni Jafnréttisráðs aukin til muna. Verkefni ráðsins eru rakin í 15. gr. jafnréttislaganna.

Þau helstu eru:

8.1. Kærur til ráðsins.

Samkvæmt 5. gr. jafnréttislaganna er atvinnurekendum óheimilt að mismuna starfsfólki eftir kynferði og gildir það m.a. um laun, stöðuhækkanir, stöðubreytingar, ráðningu, setningu eða skipan í starf og fleira. Jafnréttisráð tekur við ábendingum um brot á þessu ákvæði og skal ráðið beina rökstuddum tilmælum til atvinnurekanda um úrbætur telji ráðið að um brot hafi verið að ræða.

Jafnréttisráði berast einnig allnokkrar kærur vegna kyngreindra starfsauglýsinga og auglýsinga þar sem talið er að auglýsingin sé öðru kyninu til minnkunar eða lítilsvirðingar.

8.2. Framkvæmdaáætlun Jafnréttisráðs.

Samkvæmt 2. tölul. 15. gr. jafnréttislaganna skal Jafnréttisráð vinna framkvæmdaáætlun til fjögurra ára og skal þar kveðið á um aðgerðir til að koma á jafnrétti kynjanna. Jafnréttisráð hefur nýlokið gerð slíkrar framkvæmdaáætlunar sem send hefur verið félagsmálaráðherra.

Í framkvæmdaáætluninni er áhersla lögð á bætt launakjör kvenna, náms- og starfsfræðslu í skólum, félagsleg atriði svo sem lengt fæðingarorlof, fjölgun dagvistarrýma, samfelldan skóladag o.fl. Er það von ráðsins að framkvæmdaáætlunin verði áttak til breytinga í átt til jafnrar stöðu kvenna og karla.

8.3. Fræðslu- og upplýsingastarf.

Jafnréttisráð skal vera ráðgjafi gagnvart stjórnvöldum, stofnunum og félögum í málefnum er varða jafnrétti kynjanna. Einnig skal ráðið sinna fræðslu- og upplýsingastarfsemi til félagasamtaka og almennings og stuðla að góðri samvinnu við samtök atvinnurekenda og launafólks og önnur félagasamtök svo stefnu og markmiði jafnréttislaganna verði náð.

Umsagnir um lagafrumvörp eru hluti af starfi Jafnréttisráðs. Einnig fær ráðið beiðnir, bæði innlendar og erlendar, um upplýsingar um stöðu kynjanna, helstu verkefni Jafnréttisráðs o.fl. Sérstökum beiðnum um fræðsluerindi er sinnt eftir bestu getu og árlega flytur fulltrúi frá Jafnréttisráði erindi um jafnréttismál á námskeiðum á vegum Menningar- og fræðslusambands alþýðu. Jafnréttisráð gefur út fréttabréf sem kemur út tvisvar til fjórum sinnum á ári.

Það verður að segjast eins og er að sökum manneklu á skrifstofu ráðsins hefur Jafnréttisráð ekki getað sinnt fræðsluhlutverki sínu sem skyldi. Þannig hefur ráðið ekki séð sér fært að bjóða fram fræðslu að fyrra bragði. Undanfarin ár hefur verið lögð áhersla á að Jafnréttisráð fengi nýja stöðuheimild svo markvisst mætti vinna að upplýsinga- og fræðslustarfsemi um jafnréttismál.

8.4. Rannsóknarstarf.

Jafnréttisráð skal af sjálfsdáðum taka til rannsókna stöðu kvenna og karla. Á skrifstofu Jafnréttisráðs starfar þjóðfélagsfræðingur í hálfri stöðu. Í samráði við landlæknisembættið vinnur hann að athugunum á félagslegum aðstæðum kvenna. Verður sérstaklega litið til einstæðra mæðra í því sambandi. Einnig er til athugunar framkvæmd 12. gr. jafnréttislaganna um skipan í nefndir, stjórnir og ráð á vegum ríkisins og stærstu launþegasamtakanna.

8.5. Jafnréttisfræðsla í skólum.

Að lokum er rétt að nefna hér ákvæði 10. gr. jafnréttislaganna um jafnréttisfræðslu í skólum landsins og starfsfræðslu til nemenda þar sem leitast skal við að breyta hinu venjubundna starfs- og námsvali kvenna og karla. Menntamálaráðuneytið ber ábyrgð á framkvæmd þessa ákvæðis í samráði við Jafnréttisráð. Jafnréttisráð átti frumkvæði að því að haustið 1985 var haldin dagskrá um jafnréttismál í Námsgagnastofnun. Dagskráin, sem haldin var í samvinnu við Námsgagnastofnun, skólaþróunardeild menntamálaráðuneytisins, Bandalag kennarafélaga, Fræðsluskrifstofu Reykjavíkurmæmis, Kennaraháskóla Íslands og Kvenréttindafélags Íslands, var í formi sýningar á kennslugögnum og fyrirlestra, aðallega ætluð kennurum. Jafnréttisráð hefur lagt áherslu á að kennari yrði ráðinn til að skipuleggja jafnréttisfræðslu í skólum og starfsfræðslu í samráði við viðkomandi kennara. Menntamálaráðuneytið hefur í fjárlagatillögum ráðuneytisins næsta ár farið fram á stöðuheimild til þessa verkefnis. Námsefnið er til staðar. Er það von Jafnréttisráðs að heimild fái til að ráða starfsmann til að sinna þessu mikilvæga verkefni.

Ráðgjafanefnd Jafnréttisráðs.

Á vegum Jafnréttisráðs starfar sjö manna ráðgjafanefnd og skal hún vinna að sérstökum verkefnum samkvæmt nánari ákvörðun Jafnréttisráðs. Í ráðgjafanefndinni sitja: Oddrún Kristjánsdóttir framkvæmdastjóri. Sigríður Erlendsdóttir sagnfræðingur. Þórunn Sveinbjörnsdóttir, varaformaður Sóknar. Þorbjörn Broddason dósent. Þráinn Hallgrímsson fræðslufulltrúi. Vilborg Harðardóttir útgáfustjóri. Kári Arnórsson skólastjóri.

Þann 22. nóvember n.k. er fyrirhuguð ráðstefna á vegum Jafnréttisráðs og hefur ráðgjafanefndin í samvinnu við skrifstofu ráðsins haft veg og vanda af þeim undirbúningi. Yfirskrift ráðstefnunnar verður „FJÖLSKYLDAN — FRAMTÍÐIN“.

Erlent samstarf.

Á vegum jafnréttisráðherra Norðurlanda er starfandi norræn embættismannanefnd um jafnréttismál. Fulltrúi Íslands í nefndinni er Elsa S. Þorkelsdóttir, framkvæmdastjóri Jafnréttisráðs, varamaður er Ólöf Pétursdóttir, formaður Jafnréttisráðs. Fundir eru haldnir þrisvar sinnum á ári að jafnaði.

Verkefni nefndarinnar er að vinna á samræmdan hátt að því að koma á jafni stöðu kynjanna á Norðurlöndum. Á vegum nefndarinnar er unnið að ýmsum verkefnum á sviði jafnréttismála. Norræna verkefnið „Brjótum múrana“ er fyrsta verkefnið sem Ísland tekur þátt í.

Á vegum norrænu embættismannanefndarinnar er í undirbúningi norræn ráðstefna kvennasamtaka, (NORDISK FORUM). Fyrirhugað er að halda ráðstefnuna í Ósló árið 1988. Ísland á fulltrúa í undirbúningsnefnd ráðstefnunnar.

9. Niðurlag.

Í þessari skýrslu er gerð grein fyrir nokkrum atriðum sem snerta stöðu jafnréttis kvenna og karla á Íslandi. Einnig hefur verið gerð grein fyrir nokkrum þáttum þessa málaflokks sem unnið hefur verið að í félagsmálaráðuneytinu og af Jafnréttisráði. Fjöldmörg brýn verkefni bíða úrlausnar á þessu sviði. Þar er mikilvægast að eyða því launamisrétti sem er við lýði á milli kynjanna. Í því sambandi þarf að brýna fyrir konum að sækja inn í mun fleiri starfsgreinar en nú er. Hér getur norræna verkefnið á Akureyri orðið að liði. Konur þurfa einnig að láta meira til sín taka á sviði stjórn mála bæði með því að gefa kost á sér til setu á Alþingi og í sveitarstjórnum.